

Henryk Neuhaus – przywracanie pamięci

Tłumaczenie materiałów archiwalnych NKWD oraz indeksu osób,
analiza zeznań, przypisy i biogram Henryka Neuhausu –

Ewa Lechowska,
wiceprezeska Fundacji Sztuki Pianistycznej imienia Henryka Neuhausu

Projekt dofinansowany ze środków Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia
w ramach X Otwartego Konkursu na Dofinansowanie Przedsięwzięć
na rzecz Dialogu i Porozumienia w Stosunkach Polsko-Rosyjskich

CENTRUM
POLSKO-ROSYJSKIEGO
DIALOGU I POROZUMIENIA

OTWARTY KONKURS
ОТКРЫТЫЙ КОНКУРС

FUNDACJA
SZTUKI PIANISTYCZNEJ
IM. HENRYKA NEUHAUSA

Szanowni Państwo,

mamy zaszczyt zaprezentować materiały dotyczące życia niezwykłego człowieka – Henryka Neuhaus. Ten, uznawany za najwybitniejszego pedagoga fortepianu wszech czasów, artysta i juror Międzynarodowego Konkursu Chopinowskiego w Warszawie, jest powoli, choć niesłusznie, zapomniany w naszym kraju. Mamy nadzieję przywrócić pamięć o Nim. Temu służy projekt fundacji realizowany we współpracy z Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia.

Henryk Neuhaus został aresztowany przez NKWD 4 listopada 1941 roku pod zarzutem szpiegostwa na rzecz Niemiec. Jesienią 1941 roku, gdy wojska niemieckie zbliżały się do Moskwy, nie ewakuował się wbrew wytycznym władz. Przeżył jedynie dzięki odwadze swoich studentów, współpracowników i wybitnych artystów, którzy stanęli murem w Jego obronie – zwłaszcza Emila Gilelsa, który wielokrotnie osobiście prosił Stalina o Jego uwolnienie.

Materiały archiwalne NKWD z przesłuchań udostępniono córce Neuhaus, Milicy, na kilka lat przed Jej śmiercią. Według naszej wiedzy, nikt dotąd nie przetłumaczył ich na język polski. Tłumaczenie protokołów zeznań zawiera dopiski i próby interpretacji dokonane przez Ewę Lechowską, w których wykorzystwała swoją wiedzę z zakresu analizy zeznań świadków oraz wyniki półrocznej pracy z wielojęzycznymi źródłami archiwalnymi pozwalającymi jej poznać szczegóły życia Henryka Neuhaus. Tak powstał Jego biogram w języku polskim, opublikowany na stronie fundacji, który dołączamy wraz z indeksem osób wymienianych podczas przesłuchań. Mamy nadzieję, że przybliżą one Państwu kontekst, ułatwią odbiór tłumaczenia i zaciekawią. W Państwa ręce trafia wynik naszej pasji i fascynacji postacią Neuhaus – nie praca naukowa, a inspiracja do jej powstania.

Fundacja Sztuki Pianistycznej imienia Henryka Neuhaus

Aresztowanego 4 listopada 1941 roku¹ Henryka Neuhaus, po raz pierwszy przesłuchano 6 listopada.

Protokół przesłuchania z dnia 6 listopada 1941 roku, godz. 15.30

Przesłuchanie nie było stenografowane.

Odpowiedzi zostały zapisane przez śledczego według własnej interpretacji.

Pytanie: Proszę opowiedzieć o Pańskiej dotychczasowej działalności zawodowej.

Odpowiedź: Moja działalność zawodowa rozpoczęła się w roku 1916 w Tbilisi, dokąd wyjechałem z dawnego Piotrogradu po ukończeniu Konserwatorium Piotrogradzkiego². W Tbilisi pracowałem jako profesor konserwatorium do roku 1920, po czym wyjechałem do Kijowa – objąłem takie samo stanowisko w Państwowym Konserwatorium Kijowskim³.

W 1922 roku na zaproszenie byłego komisarza Ludowego, Łunaczarskiego, przeniosłem się do Moskwy, gdzie pracowałem do chwili obecnej jako profesor Państwowego Konserwatorium Moskiewskiego

Pytanie: Czy wyjeżdżał Pan zagranicę?

1 *Tego samego dnia zatrzymano Jego bliskiego przyjaciela, Aleksandra Gabryczewskiego (historyka sztuki, więzionego do roku 1948), Wasilija Sachnowskiego (reżysera Moskiewskiego Akademickiego Teatru Artystycznego im. M. Gorkiego - MChAT, więzionego do roku 1943) oraz profesora medycyny Jegora (Georga) Fromgolda, który zmarł w łagrze, prawdopodobnie w roku 1942.*

2 *Co ciekawe, Neuhaus nie używa powszechnie przyjętej nazwy miasta Petersburg (Петербург) i pochodzącej od niego nazwy konserwatorium, czyli Konserwatorium Petersburskiego (Петербургская консерватория). Robi to prawdopodobnie po to, by podkreślić swoją słowiańskość – niemiecko brzmiąca nazwa miasta nie padła z Jego ust.*

3 *Według źródeł archiwalnych miasta Elizawetgradu – wrócił do rodzinnego miasta w roku 1918. Toczyło się tam wówczas dość intensywne życie koncertowe – w wyniku rewolucji organizowano „dla ludu” wiele imprez edukacyjnych i kulturalnych, a Neuhaus – jak wszyscy artyści, którzy obawiali się o swój los – uczestniczył w nich (ba, nawet założył tam wówczas z Szymanowskim towarzystwo nauki i sztuki). Niebawem jednak do miasta wkroczyły oddziały Białej Gwardii – zapewne wolał pominąć ten fragment życiorysu, by nie tłumaczyć, co robił po wkroczeniu „białych”. Jednocześnie to czas, kiedy w Elizawetgradzie poznał swoją pierwszą żonę, Zinajdę (w 1941 będącą żoną poety Borysa Pasternaka), wnuczkę Włocha o nazwisku Giotti, co bezpieczniej było pominąć na samym początku przesłuchania ze względu na zaangażowanie Włoch po stronie Niemiec podczas II wojny światowej.*

Odpowiedź: Tak, wyjeżdżałem. Pierwszy raz pojechałem do Włoch i mieszkałem we Florencji od jesieni 1908 do maja 1909 roku. Uczyłem się i pracowałem jako muzyk. Drugi raz pojechałem do Berlina w roku 1911, gdzie studiowałem w klasie kompozycji prof. Juona przez około rok. Następnie w 1912 r. wyjechałem do Wiednia, aby dokończyć edukację muzyczną w Akademii Wiedeńskiej u profesora Godowskiego. Byłem tam około dwóch lat, wyjeżdżając w czasie wakacji do siebie do domu. W 1935 i 1937 roku jeździłem do Warszawy na międzynarodowe konkursy skrzypcowe i pianistyczne⁴. Te wyjazdy były krótkotrwałe i nie trwały dłużej niż dwa, trzy tygodnie.

Pytanie: Jakie ma Pan związki rodzinne lub osobiste za granicą?

Odpowiedź: W Niemczech mieszkała moja siostra Natalia Gustawowna, która wyszła za mąż za byłego żydowskiego jeńca wojennego Steinbacha i wyjechała z nim do Niemiec w latach 1917-18. Od czasu do czasu korespondowaliśmy ze sobą, ale w ciągu ostatnich dwóch lat nie miałem z nią żadnego kontaktu. Żadnych osobistych kontaktów zagranicą nie miałem⁵.

Pytanie: Jakie są Pańskie bliższe związki w ZSRR?

Odpowiedź: Najbliżej byłem zaznajomiony z następującymi osobami:

1. Poetą, Pasternakiem Borysem Leonidowiczem;
2. Pisarzem, Fiedinem Konstantinem Aleksandrowiczem;
3. Iwanowem Wsiewołodem Wiaczesławowiczem;
4. Pogodinem Mikołajem Fiodorowiczem;
5. Kompozytorem, Prokofiewem Siergiejem Siergiejewiczem.
6. Kompozytorem, Aleksandrowem Anatolijem Mikołajewiczem;
7. Pianistą, Igumnowem Konstantinem Mikołajewiczem;

⁴ Neuhaus był wówczas jurorem I Międzynarodowego Konkursu Skrzypcowego im. Henryka Wieniawskiego (1935) oraz III Międzynarodowego Konkursu Pianistycznego im. Fryderyka Chopina (1937)

⁵ Neuhaus pomija swój pierwszy wyjazd do Niemiec na koncerty i krótką naukę u Godowskiego (być może z powodu wieku – nie był wówczas pełnoletni) oraz bliższe kontakty z rodziną w Niemczech. Zachowały się listy matki Neuhausu dziękującej córce, Natalii za przesyłanie w latach trzydziestych paczek żywnościowych np. z mięsem – wówczas Neuhaus mieszkał z rodzicami w Moskwie i prowadzili wspólne gospodarstwo domowe. Podczas pobytu we Włoszech, we Florencji przeżył swoją „pierwszą miłość” i był bardzo zaangażowany w ten związek (rodzice siłą zmusili go do powrotu z Włoch) - woli to także przemilczeć.

8. Feinbergiem Samuilem Jewgienijewiczem

Ponadto utrzymywałem stały kontakt ze swoimi uczniami:

1. Gilesem Emilem Grigoriewiczem;
2. Tamarkiną Rosą;
3. Zakiem Jakowem Izraelowiczem i innymi⁶.

Moje związki z tymi wszystkimi osobami miały charakter wyłącznie osobisty i zawodowy. Odwiedzaliśmy się nawzajem, wiedliśmy przyjacielskie dyskusje na tematy artystyczne i literackie, a także na różne tematy abstrakcyjne.

Pytanie: Która z powyższych osób przebywa obecnie w Moskwie?

Odpowiedź: Wszyscy zostali ewakuowani z Moskwy do różnych miast ZSRR.

Pytanie: Dlaczego Pan nie ewakuował się z Moskwy?

Odpowiedź: Przysnaję, że nie chciałem wyjeżdżać z Moskwy i na szereg składanych mi – oficjalnych i nieoficjalnych – propozycji ewakuacji odpowiedziałem odmową. Powodem tego były następujące okoliczności:

1. W lipcu – sierpniu otrzymałem propozycję wyjazdu do miasta Nalczyk ze Wszechzwiązkowego Komitetu ds. Sztuki. W tym czasie mój, chory na gruźlicę, syn przebywał na leczeniu w sanatorium „Czerwona Róża” pod Moskwą. Nie chcąc go zostawiać, odmówiłem wyjazdu do Nalczyka.
2. Drugą propozycję otrzymałem od p.o. dyrektora Konserwatorium, Stoliarowa i innych osób – był to wyjazd do Penzy. Tu akurat także odmówiłem wyjazdu, ponieważ miałem informacje o dużych trudnościach z wyżywieniem i innymi sprawami bytowymi w tym mieście.
3. W końcu zaproponowano mi wyjazd do Saratowa razem z Konserwatorium Państwowym. No i tutaj także odmówiłem wyjazdu, w związku z tym, że od szeregu znajomych miałem

⁶ Podczas pierwszego przesłuchania pomija nazwiska dwóch studentów, którzy mieszkali u Niego w domu od roku 1938 i których traktował jak członków rodziny (Światosława Richtera i Anatolija Wiedernikowa, których ojcowie zostali straceni).

informacje o dotkliwym braku mieszkań i jedzenia oraz o niemożności znalezienia pracy. Tym sposobem zostałem w Moskwie do dnia mojego aresztowania⁷.

Pytanie: Dysponujemy informacjami o tym, że Pańska odmowa wyjazdu z Moskwy była spowodowana nie tylko posiadaniem przez Pana informacji o niezadowolającej sytuacji żywnościowej i lokalowej w szeregu miast na tyłach, ale także tym, że miał Pan zamiar zostać w Moskwie na wypadek zajęcia jej przez Niemców, by dla nich pracować. Czy Pan to potwierdza?

Odpowiedź: Muszę przyznać, że byłem całkowicie załamany przebiegiem działań wojennych i niepowodzeniami Armii Czerwonej i doszedłem do wniosku, że klęska Związku Radzieckiego jest nieunikniona. Nierzadko opinię tę wyrażałem w kręgu swoich znajomych. Moje uwagi na temat bieżących wydarzeń, w związku z przedstawionymi Panu okolicznościami, często miały nieradziecki charakter, bo odzwierciedlały nastrój przerażonego, ale także złośliwego obywatela. Ostro wyrażałem niezadowolenie z poszczególnych doniesień radzieckiej prasy, obwiniałem poszczególnych przywódców naszego kraju za nieumiejętne przywództwo i przewrotnie interpretowałem poszczególne wydarzenia na frontach i wewnątrz kraju. W rezultacie takiego nastawienia odmówiłem podpisania artykułu grupy pracowników nauki i sztuki, opublikowanego w prasie moskiewskiej pod tytułem *Nie poddamy Moskwy*⁸.

Przy tym wszystkim, muszę oświadczyć, że nie czekałem na przybycie Niemców do Moskwy i uważam siebie za przeciwnika hitlerowskiego reżimu.

Pytanie: Możliwie najdokładniej proszę opowiedzieć, gdzie i w jaki sposób wyrażał Pan swoje antyradzieckie nastroje.

Odpowiedź: Teraz nie mogę sobie dokładnie przypomnieć moich antyradzieckich wypowiedzi, spowodowanych wojennymi niepowodzeniami w naszym kraju. Jednak takie fakty miały miejsce w następujących okolicznościach: w osobistych rozmowach z moimi znajomymi pracującymi

⁷ Kiedy władze zarządziły ewakuację, starszy syn Adik (borykający się od lat z gruźlicą kości) trafił do sanatorium w Niżnym Ufaleju na Uralu, a młodszy syn, Stasik (z matką, pierwszą żoną Neuhausą) do Czystopola. Druga żona, Milica stanowczo odmówiła wyjazdu z Moskwy - jej chora matka nie przeżyłaby takiej podróży. Staruszka była córką dawnego właściciela moskiewskiej Triochoronej Manufaktury - słynnego producenta tkanin, Prochorowa. Zapewne trudno było ją przekonać do opuszczenia Moskwy. Podanie nazwy podmoskiewskiego sanatorium (którego Adik zapewne był regularnym pacjentem z racji zaawansowania swojej choroby i figurował w jego rejestrach) mogło wywołać u śledczego spojrzenie łagodniejszym okiem na przyczyny pozostania w Moskwie.

⁸ W archiwach rosyjskich nie znaleziono ani jednego moskiewskiego dziennika z tego okresu, w którym pojawić się miał wymieniony przez Neuhausę artykuł.

w dziedzinie sztuki i literatury, w październiku w mieszkaniu mojej znajomej, Eleny Prokofiewej w dniu jej urodzin, gdzie było obecnych kilkoro naszych wspólnych znajomych. Jeśli sobie przypomnę, to opowiem o tym bardziej szczegółowo.

Pytanie: Czy ktoś z Pańskich znajomych podzielał Pańskie antyradzieckie opinie i kto dokładnie?

Odpowiedź: Nie spotkałem się z aktywnym poparciem, ale kategorię zastrzeżeń także nie było.

Protokół został spisany wiernie według moich słów i przeczytany przeze mnie.

H. Neuhaus (podpis).

Przesłuchiwał: Z rozkazu zastępcy naczelnika, kapitan Państwowej Służby Bezpieczeństwa – Drozdecki

Temu i następnemu protokołowi (z 3 grudnia 1941 r.) towarzyszy dopisek autorstwa Milicy Neuhaus –

“Interesujące, że spośród wymienionych przez Henryka osób, tylko Borys Pasternak był Jego bliskim przyjacielem. Pozostali to pisarze, których spotykał on w domu Pasternaka i muzycy, z którymi Henryk kontaktował się w konserwatorium. Żadnej z wyżej wymienionych osób, z wyjątkiem B. Pasternaka i S. Prokofiewa oraz studentów, nie widziałam w naszym domu. Henryk wiedział, że na pewno wszyscy oni zostali ewakuowani. Swoich prawdziwych bliskich przyjaciół - Aleksandra Gabryczewskiego i Walentyna Asmusa, Henryk nie wymienił, ponieważ także pozostali w Moskwie. Garbyczewski został aresztowany tego samego dnia, co Henryk – ale on o tym nie wiedział. Elena Prokofiewa to Lina Iwanowna Prokofiewa, pierwsza żona Siergieja Siergiejewicza Prokofiewa i matka jego dwóch synów.

Henryk był szczerym i otwartym człowiekiem, mówił, co myśli wielu ludziom – niektórzy z nich pisali donosy. Kiedy śledczy przeczytał mu fragmenty donosów, Henryk 3 grudnia powiedział mu (jak przedstawił to śledczy) »Upewniwszy się – w obliczu materiałów zgromadzonych

w śledztwie – zdecydowałem się złożyć szczegółowe zeznania o swojej antyradzieckiej działalności, która znalazła wyraz w moich antyradzieckich nastrojach i wypowiedziach.«”

Protokół przesłuchania z dnia 3 grudnia 1941 roku, godziny od 1:00 w nocy do 6:00 rano

Pytanie: Podczas poprzednich przesłuchań, odpowiadając na pytania dotyczące śledztwa na temat Pańskiej antyradzieckiej działalności, którą prowadził Pan przez wiele lat do dnia Pańskiego aresztowania, zachowywał się Pan nieszczerze, unikał bezpośrednich odpowiedzi i próbował wszystkie swoje kontrrewolucyjne przestępstwa umniejszyć swoją postawą filistra⁹.

Śledztwo, ujawniające szereg dowodów Pańskich kontrrewolucyjnych wypowiedzi w ciągu ostatnich trzech lat, wymaga złożenia prawdziwych i pełnych zeznań o Pańskiej antyradzieckiej działalności. Czy zamierza Pan to zrobić?

Odpowiedź: Zamierzam złożyć prawdziwe i pełne zeznania o mojej antyradzieckiej działalności. Podczas poprzednich przesłuchań stanąłem we własnej obronie i rzeczywiście zaprzeczałem stawianym zarzutom, ponieważ swoje antyradzieckie wypowiedzi oceniałem inaczej – jako wynik lekkomyślnego, filisterskiego stosunku do poważnych zagadnień radzieckiej rzeczywistości. Upewniwszy się – w obliczu materiałów zgromadzonych w śledztwie – zdecydowałem się złożyć szczegółowe zeznania o swojej antyradzieckiej działalności, która znalazła wyraz w moich antyradzieckich nastrojach i wypowiedziach.

Pytanie: Proszę dać przykłady, jak dokładnie przejawiało się Pańskie antyradzieckie nastawienie i agitacja.

Odpowiedź: Dokładnie – jakie wypowiedzi, kiedy i przy kim się tego dopuszczałem – trudno mi sobie przypomnieć i w wielu przypadkach uważam to za niemożliwe, dlatego moje zeznania będą nieco ogólne. Będąc nastawionym antyradziecko, w przeciągu wielu lat nie podzielałem

⁹ *Użyte podczas przesłuchania słowo “обыватель” (obywatel) zyskało negatywny wydźwięk po rewolucji październikowej i oznaczało osobę o ograniczonych poglądach, ciasnym umyśle, zakłamaną moralnością, czyli filistra.*

poszczególnych działań WKP (b)¹⁰ i rządu radzieckiego w wielu kwestiach polityki zagranicznej i wewnętrznej ZSRR. Tak na przykład, wyraziłem niezadowolenie w związku z zawarciem radziecko-niemieckiego traktatu o przyjaźni i nieagresji w roku 1939 – uznałem to za akt zbliżenia z faszyzmem, tym bardziej, że znajdowałem wiele podobieństw między ZSRR a Niemcami, zwłaszcza w podobieństwie dyktatury, ustroju jednopartyjnego, metod wprowadzania w życie tych lub innych inicjatyw. Następnie działania Władzy Radzieckiej zmierzające do wyzwolenia zachodnich regionów Ukrainy Białorusi interpretowałem oszczerco, wierząc, że atak Niemiec na Polskę i wkroczenie części Armii Czerwonej na terytorium Polski jest wynikiem spisku między Niemcami, a Związkiem Radzieckim i upadek Polski nazywałem kolejnym rozbiorem¹¹. Nie zgadzałem się także z tworzeniem radzieckich garnizonów w krajach bałtyckich, uważałem, że to narusza niepodległość tych państw, a końcowym efektem tego wszystkiego będzie przymusowa sowietyzacja tych krajów. Uważam, że Estonia, Łotwa, Litwa – mające swoją kulturę i cywilizowane kraje – powinny mieć samą swobodę decydowania o swoim losie.

W związku z tym wyrażałem inny antyradziecki pogląd o tym, że wkroczenie wojsk radzieckich do tych krajów jest analogiczne do zdobycia małych, bezbronnych krajów przez faszystowskie Niemcy. Z początkiem działań wojennych przeciwko Finlandii – nie zgadzając się z wojną ZSRR przeciwko Finlandii, jako wojną dużego i silnego państwa z nieporównanie słabszym i małym sąsiadem – wyrażałem antyradzieckie myśli, że wojna ta jest niesprawiedliwa i można się było bez niej obejść. Podczas wojny, z powodu opóźnienia ofensywy, wyrażałem oszczercze insynuacje o słabości Armii Czerwonej – mówiłem, że w wyniku złego zarządzania służbą aprowizacyjną wielu żołnierzy radzieckich doznało odmrożeń z powodu braku ciepłego obuwia – przy czym nie sam wymyślałem te plotki i przekazywałem dalej, ale słuchałem takich rozmów w swoim otoczeniu. Klęskę Linii Mannerheima interpretowałem, nie jako wynik licznych ataków Armii Czerwonej, ale rezultat otrzymania przez radzieckie dowództwo od Niemiec planów umocnień. W tym czasie miałem także wątpliwości, co do wielkości strat Armii Czerwonej – raczej uważałem je za większe, niż donosiła prasa. Szereg dekretów Rady Najwyższej ZSRR wydanych w ciągu roku 1940, przyjmowałem z niezadowoleniem i interpretowałem je w duchu antyradzieckim.

10 WKP (b), czyli Wszechzwiązkowa Partia Komunistyczna (bolszewików) – oficjalna nazwa Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego od roku 1925 do 1952.

11 Neuhaus wychował się w domu, w którym swobodnie rozmawiano w języku polskim (matka, Olga była córką Marii Szymanowskiej), stąd Jego krytyczny stosunek do paktu Ribbentrop-Mołotow i jego skutków.

Mówiłem, że dekret o dyscyplinie pracy, o przywiązaniu specjalistów do konkretnych przedsiębiorstw jest w rzeczywistości skierowany przeciwko wolności osobistej, a ponadto represje za opóźnienia i inne naruszenia dyscypliny uważałem za surowe i skierowane w wielu przypadkach przeciwko interesom ludzi pracy z powodu ich wyjątkowej surowości.

Z wyraźnym zdumieniem przyjąłem także dekret o ustanowieniu chesnego i uważałem, że stoi on w sprzeczności z darmową edukacją, którą wywalczono wcześniej w ZSRR, wówczas także sądziłem, że skierowany jest on przeciwko mało lub słabo zabezpieczonym rodzinom – raczej nie przeciwko nim, ale po prostu z powodu trudności materialnych, dzieci słabo zarabiających rodziców tracą możliwość nauki.

Miałem także antyradzieckie wypowiedzi i nastroje w ocenie radzieckiej demokracji, nie podzielałem takiego systemu wolności słowa, prasy, wyboru parlamentarzystów, wystąpień przedstawicieli władz na posiedzeniach i zebraniach, kiedy wszystko przebiega w sposób jasno z góry określony, standardowo i bez zapewnienia wolności wszystkich praw, jednostronnie tzn. zabronione jest wszystko, czego nie podyktuje surowa radziecka cenzura.

Muszę się także przyznać do winy, że omawiając pewne działania WPK (b) oraz radzieckiego rządu i wyrażając się o nich z nieradzieckim nastawieniem, nieuchronnie dopuszczałem się oszczerstw wobec przywódców radzieckiego rządu.

W szczególności pamiętam, że omawiając kwestię przyznania Nagród Stalinowskich wybitnym postaciom związku Radzieckiego - nie zgadzając się z tym, że wiele bardziej zasłużonych osób nie znalazło się na liście nagrodzonych – użyłem sformułowania, że przywódcy bardziej lubią nóżki, niż ręce, mając przy tym na myśli niezasłużone nagrody dla pracowników baletu w porównaniu z pracownikami sztuki muzycznej¹². Chcę tylko zaznaczyć, że moja wypowiedź padła bez jakiegokolwiek gniewu wobec któregośkolwiek z przywódców radzieckiego rządu, co więcej była ona podobna do żartu.

Przyznaję się także do winy, iż nie ukrywałem przed swoim otoczeniem tego, że nie podoba mi się muzyka do proletariackiego hymnu “Międzynarodówka”¹³.

12 *Ten celny i zabawny komentarz Neuhaus w kwestii Nagród Stalinowskich cieszył się sporą popularnością w kręgach ludzi kultury i jego autor miał pewność, że trafił do władz.*

13 *Kiedy Neuhaus mówi te słowa, “Międzynarodówka” jest nadal hymnem ZSRR – była nim w latach 1922-1944.*

Teraz zdaję sobie sprawę, że swoimi wypowiedziami na ten temat działałem nieradziecko. Odnosząc się do moich nastrojów z początku wojny między ZSRR, a Niemcami - to nie zmieniły się one do dnia mojego aresztowania, wręcz przeciwnie – pod wpływem niepowodzeń oddziałów Armii Czerwonej na wszystkich frontach, stałem się bardziej nieodpowiedzialny w swoich wypowiedziach i nadal interpretowałem sytuację z pozycji antyradzieckiej. Proszę podczas dochodzenia wziąć pod uwagę, że wszystkie, wymienione tu, moje wypowiedzi i nastroje nie były wynikiem jakichś głębokich antyradzieckich przekonań, w swojej większości powstawały w rezultacie lekkomyślnego podejścia do poważnych spraw i łatwowernego stosunku do niektórych plotek, które docierały do mnie w moim otoczeniu. Nierzadko moje wypowiedzi i nastroje antyradzieckie miały przejściowy charakter, kiedy to tę lub inną myśl z biegiem czasu interpretowałem w odwrotnym sensie, niż wcześniej. Moje wypowiedzi czasami były rozbieżne z moim rzeczywistym podejściem do sprawy, wyrażając się antyradziecko jednocześnie sympatyzowałem z działaniami WPK (b) i radzieckiego rządu. U podstaw zgadzałem się z działaniami radzieckiego rządu, pozostając na radzieckich stanowiskach.

Protokół został spisany poprawnie według moich słów i przeczytany przeze mnie.

H. Neuhaus (podpis)

Godzina 6 rano, 3 grudnia 1941 roku

Przesłuchiwał: Naczelnik 2 Wydziału 3 Zarządu NKWD ZSRR, starszy lejtnant Państwowej Służby Bezpieczeństwa – Oganiesyan

Protokół przesłuchania z dnia 28 grudnia 1941 roku, godzina 10:00 rano

Pytanie: Podczas poprzedniego przesłuchania 3 grudnia 1941 r. zeznał Pan, że przez wiele lat, będąc nastawionym antyradziecko, zajmował się działalnością antyradziecką. Czy Pan to potwierdza?

Odpowiedź: Tak, w pełni potwierdzam zeznania złożone przeze mnie podczas poprzednich przesłuchań, w tym z dnia 3 grudnia 1941 roku na temat moich antyradzieckich nastrojów i wypowiedzi.

Pytanie: Kiedy wkroczył Pan na drogę działalności antyradzieckiej?

Odpowiedź: Trudno podać dokładną datę, kiedy wkroczyłem na drogę wypowiedzi antyradzieckich – przyznaję, że przez swoją naturę zgniłego inteligenta, mogłem przez wszystkie lata istnienia władzy radzieckiej czasami wyrażać antyradzieckie, a raczej nieradzieckie nastroje¹⁴. Począwszy od lat 1937-1938, a zwłaszcza w roku 1939 po rozpoczęciu wojny Niemiec przeciwko Polsce wierzyłem, że nadchodzi okres zniszczenia kultury i wielkich cierpień ludzi i zacząłem interpretować poczynania WPK (b) i władzy radzieckiej z pozycji antyradzieckich. Należy mieć na względzie to, że w ten okres poprzedzony był okresem wielkiego twórczego rozwoju osobistego w mojej działalności jako muzyka. Myślałem, że wszystko, co przydatne, stworzone – łącznie ze mną – będzie zniszczone, rozwiane. W ten sposób, począwszy od lat 1937-38 zacząłem nie zgadzać się z niektórymi działaniami WPK (b) i władzy radzieckiej w kwestiach polityki zagranicznej i wewnętrznej i zacząłem je interpretować w nieradzieckim, oszczerczym duchu.

Pytanie: Czyli uważa Pan, że możliwemu zniszczeniu kultury i cierpieniu ludzi jest winna władza radziecka?

Odpowiedź: Nie, nie władza radziecka, a prowadząca ku wojnie tendencja faszystów z jednej strony i pobłażliwość Anglii w kwestii Czechosłowacji, a także lęk przed naszą możliwą niewystarczającą siłą do stawienia oporu agresji, doprowadziły do tego, że zacząłem wątpić w możliwość ocalenia zdobyczy kultury. Kierowałem się strachem przed zrujnowaniem kultury.

Pytanie: Powiedział Pan, że w latach 1937-38 i następnych zaczął nie zgadzać się z niektórymi działaniami władzy radzieckiej. Czy są Panu znane działania władzy radzieckiej, które mogłyby przyczynić się do zniszczenia zdobyczy kultury lub przyczynić się do agresji?

Odpowiedź: Nie, nigdy nie odbierałem żadnych działań władzy radzieckiej jako skierowanych przeciwko kulturze lub przyczyniających się do agresji.

¹⁴ Neuhaus "zmiękczył" zarzuty śledczego nie negując jednocześnie tezy zawartej w jego pytaniu (co mogło wywołać złość), a w odpowiedzi – w formie samokrytyki - wplótł słowa Lenina nazywając się "zgniłym inteligentem". Zrobił to prawdopodobnie świadomy wagi stawianego zarzutu – większość przestępstw "kontrrewolucyjnych" karana była rozstrzelaniem.

Pytanie: Mówi Pan nieprawdę. Dochodzenie wykazało, że uważał Pan za niemożliwy w warunkach władzy radzieckiej prawdziwy rozwój twórczości i zdolności twórczych.

Odpowiedź: Przyznaję, że na poprzednie pytanie udzieliłem nieprawidłowej odpowiedzi. Muszę przyznać, że w swoich wypowiedziach rozwijałem wersję, że radziecka rzeczywistość ogranicza możliwości twórcze jednostki.

Pytanie: Czyli działania władzy radzieckiej, w szczególności te, które dotyczyły dziedziny sztuki i rozwoju radzieckiej kultury, interpretował Pan w duchu antyradzieckim?

Odpowiedź: Tak, logika prowadzi do tego. Rzeczywiście, interpretowałem antyradziecko działania władzy radzieckiej w niektórych nielicznych kwestiach kultury.

Pytanie: Czyli zajął Pan stanowisko oczerniania władzy radzieckiej i uważał ją za niszczycielkę lub przynajmniej, hamulec kultury?

Odpowiedź: Działania władzy radzieckiej w kwestiach kultury i sztuki interpretowałem w duchu oszczerczym w tym sensie, że uważałem je za ograniczające możliwości twórcze utalentowanej osoby.

Pytanie: Dlaczego bał się Pan agresji z powodu możliwego nieprzygotowania organizacyjnego władzy radzieckiej do odparcia agresora? Czy uważa Pan władzę radziecką za taką?

Odpowiedź: Najbardziej ze wszystkiego przerażała mnie potęga militarno-techniczna Niemiec.

Pytanie: Czyli uważa Pan, że wyposażenie techniczne Armii Czerwonej jest gorsze i niższej jakości, niż armii niemieckiej?

Odpowiedź: Dokładnie nie wiem, ale wydawało mi się właśnie tak, że armia niemiecka jest lepiej uzbrojona od Armii Czerwonej.

Pytanie: Może to wyjaśnia, dlaczego wypowiadał Pan defetystyczne myśli w kwestii wojny ZSRR z niemieckim najeźdźcą?

Odpowiedź: Nie, moje wypowiedzi o możliwej klęsce Armii Czerwonej – przy czym nigdy nie myślałem o jej ostatecznej porażce - nie wynikały z tego, że armia niemiecka mogła zwyciężyć dzięki sile lepszemu niż Armia Czerwona, uzbrojenia.

Pytanie: Czym zatem może Pan wyjaśnić swoje defetystyczne nastroje?

Odpowiedź: Moje defetystyczne nastroje przemijały. Defetystyczne nastroje powstawały z powodu tego, że napotykałem na wiele wewnętrznych niedostatków, które mogły stać się przyczyną zakłóceń normalnego, wojennego życia kraju rad.

Pytanie: Proszę wymienić, o jakie niedostatki chodzi.

Odpowiedź: W swojej większości były to oceny poprzez analogię tj. jeśli u nas w konserwatorium istniała biurokracja, zbędne zamieszanie, to ja uogólniałem i odnosiłem to do całego radzieckiego aparatu, a w niektórych kwestiach i armii. Jeśli w sklepach znajdowałem mało artykułów spożywczych i gospodarstwa domowego, to taki niedobór był ogólnie dopuszczalny, z wyłączeniem armii. Wydawało mi się, że te niedobory istnieją wszędzie i staną się – a po pierwszych niepowodzeniach Armii Czerwonej zaczęły stawać się – przyczyną klęski.

Pytanie: Z Pańskich zeznań wynika, że wewnętrzna sytuacja faszystowskich Niemiec jest stabilniejsza i silniejsza od sytuacji wewnętrznej Związku Radzieckiego? Czy tak?

Odpowiedź: Wewnętrzna sytuacja faszystowskich Niemiec według mnie pozostawała niestabilna. Uważałem, że cała faszystowska polityka zbudowana jest na fałszywej ideologii. Dlatego, nawet jeśli wypowiadałem nastroje defetystyczne, to były one spowodowane – ponownie – strachem przed nadciągającym wrogiem.

Pytanie: Dlaczego, wierząc w ostateczne zwycięstwo Armii Czerwonej – jak Pan twierdzi – i w obliczu niebezpieczeństwa wiszącego nad Moskwą, odrzucił Pan oficjalną propozycję ewakuacji z Moskwy Pana i Pańskiej rodziny?

Odpowiedź: Choć zabrzmiało to nieprzekonująco – jedną z przyczyn był brak pieniędzy.

Pytanie: Czy był Pan słabo zabezpieczony finansowo?

Odpowiedź: Nie, zarabiałem wystarczająco i, pomimo dużej rodziny, nie odczuwałem niedostatków materialnych.

Pytanie: Czyli miał Pan chwilowe trudności finansowe?

Odpowiedź: Tak, przed wyjazdem potrzebne były wydatki na podróż i inne nieprzewidziane środki, by ewakuować dużą rodzinę, dodatkowo z chorą teściową, która ma 78 lat.

Pytanie: Czy zwrócił się Pan o pomoc?

Odpowiedź: Nie, nie zwróciłem się o pomoc, ponieważ uważałem, że to niestosowne.

Pytanie: Czyli Pańskim zdaniem stosowniej jest zostać, w przypadku możliwej okupacji Moskwy przez wroga, niż zwrócić się do organów swojej własnej władzy o pomoc?

Odpowiedź: Wiedziałem, że żaden z moich współpracowników nie zwracał się o pomoc, dlatego uważałem, że poruszanie tej kwestii jest wielce niestosowne.

Pytanie: Próbuje Pan wprowadzić dochodzenie w błąd. Proszę złożyć prawdziwe zeznania o rzeczywistych powodach odmowy ewakuacji.

Odpowiedź: W mojej rodzinie, wśród możliwych opcji, dopuszczaliśmy sytuację, kiedy przyszłoby nam zostać w okupowanym przez wroga mieście i mimo to, uważałem ewakuowanie się za sytuację trudniejszą, niż ta.

Pytanie: Co Pan myślał robić u Niemców?

Odpowiedź: Szczegółowo o tym nie myślałem. Jednak wiedziałem, że dla mnie jako muzyka perspektywa była ponura.

Pytanie: Czy lubi Pan swój zawód muzyka?

Odpowiedź: Tak, zdecydowanie – muzykę uważałem za treść całej mojej życiowej działalności i wszystkie swoje siły poświęcałem na jej rozkwit.

Pytanie: Jak więc w takim razie rozumieć Pańskie zeznania o tym, że dopuszczał Pan sytuację zostania u Niemców, wiedząc, że to wykluczałoby możliwość wykonywania przez Pana ukochanego zawodu? Czyż nieprawdziwym będzie przyznanie, że Pańskie antyradzieckie poglądy na temat ograniczonych możliwości jednostki w radzieckiej rzeczywistości, doprowadziły do świadomej decyzji pozostania u wroga?

Odpowiedź: Na równi z moimi antyradzieckimi nastrojami w problematycznej kwestii sztuki, trzymałem się zdania, że faszyzm jest wrogiem kultury i faszyzm dla kultury jest zgubny. Dlatego nie miałem chęci zostania u wroga.

Pytanie: Pańskim zdaniem okazuje się, że sztuka ani w Związku Radzieckim, ani tym bardziej w krajach faszystowskich nie będzie się rozwijać. Proszę zeznać, w jakimże to innym systemie widzi Pan możliwości swobodnego rozwoju autentycznej kultury?

Odpowiedź: Prawdziwa kultura i jej rozkwit, moim zdaniem, zacznie się nie wcześniej niż za kilkadziesiąt lat, kiedy idea socjalizmu zatriumfuje we wszystkich krajach Europy i kiedy faszyzm przestanie istnieć.

Pytanie: Czyli pozostaje Pan przy swoim antyradzieckim stanowisku, że obecnie w Związku Radzieckim nie istnieje postępowo i prawdziwa kultura, i że warunki dla jej wdrażania pozostają ograniczone?

Odpowiedź: Mówiąc o prawdziwej kulturze, miałem na myśli wyżyny, jakie ludzkość będzie w stanie osiągnąć w warunkach wolnego, komunistycznego trudu, i których przez te lata istnienia władzy radzieckiej nie osiągnięto i nie mogłyby być osiągnięte.

Pytanie: Proszę wymienić osoby, przy których wyrażał Pan swoje antyradzieckie nastroje i sytuacje, w których do tego dochodziło.

Odpowiedź: Świadcami moich antyradzieckich nastrojów-wypowiedzi byli:

Moja żona Neuhaus Milica Siergiejewna, lat 51, Rosjanka, bezpartyjna, gospodyni domowa, która nie tylko była świadkiem moich antyradzieckich wypowiedzi, ale i sama takie wypowiadała, mój student Richter Światosław Toefilowicz, syn Niemca, lat 26, który mieszkał u mnie w domu i zajmował się studiami pianistycznymi pod moim kierunkiem. Swoich przemyśleń nie wyrażał i moim zdaniem jest osobą apolityczną, posiada ogromny wręcz genialny talent¹⁵.

Często u mnie bywał, a nawet nocował Wiedernikow Anatolij Iwanowicz, mój student, posiadający wyjątkowo duży talent, ma 22-23 lata, bezpartyjny, po konflikcie związanym z Koleją Wschodniochińską Wiedernikow z rodzicami przyjechał do ZSRR z Harbinu, a po roku jego rodzice byli represjonowani, ojciec zniknął, a z matką kontynuował korespondencję¹⁶.

15 Neuhaus broni Richtera – kilka miesięcy wcześniej jego ojciec, Teofil (Niemiec z Odessy) został stracony za szpiegostwo na rzecz Niemiec. Przyczyną uznania go za szpiega była wizyta w konsulacie Niemiec na początku lat trzydziestych. Ojciec Richtera zginął, ponieważ zrozpaczony zdradą żony nie uciekł – tak, jak zrobiła to jego żona wraz z niemieckim kochankiem – i dał się zatrzymać władzom radzieckim, które skazały go na śmierć.

16 Centrum administracyjnym Kolei Wschodniochińskiej był chiński Harbin, w którym Wiedernikow się urodził. Po Rewolucji Październikowej kolej stała się obiektem sporu pomiędzy ZSRR i Chinami. Od 1924 roku kolej ta była zarządzana wspólnie przez oba kraje. W 1929 roku Chińczycy przejęli jednostronną kontrolę nad Koleją Wschodniochińską, aresztując kilkuset radzieckich pracowników i zamykając należące do strony radzieckiej magazyny. W odpowiedzi ZSRR zerwał stosunki dyplomatyczne z Chinami. Starcia na granicy, do których regularnie dochodziło, przerodziły się w otwarty konflikt wojenny.

Pod koniec lat 30-tych. rodzice Wiedernikowa stali się ofiarami represji stalinowskich – jego ojciec został rozstrzelany, a matkę skazano na 8 lat więzienia.

Moje kuzynki Blumenfeld Nina Feliksowna, Natalia Feliksowna, Olga Feliksowna mieszkające przy ulicy Worowskiego, dom na rogu z ulicą Mało-Rzewską numer 2 mieszkania 8. Moich pojedynczych wypowiedzi mogli słuchać także moi znani studenci – Jakow Zak i Emil Gilels. Poza tym, w ciągu ostatnich kilku lat przyjaźniłem się z emigrantką Aichinger Sylwią Fiodorowną, Szwajcarką z narodowości, zdaje się członkinią Komunistycznej Partii Szwajcarii, która czasami strofowała mnie lub nawet robiła wyrzuty za to, że wypowiadałem nieradzieckie nastroje¹⁷. Ponadto często rozmawiałem ze swoimi współpracownikami.

Pytanie: Która z wymienionych przez Pana osób, poza Pańską żoną, podzielała Pańskie antyradzieckie nastroje?

Odpowiedź: Żadna z wymienionych osób nie podzielała moich poglądów, jeśli nie brać pod uwagę moich kuzynek, które z powodu trudnych warunków życia nieustannie zrzędzą i są zgniłymi filisterkami.

Protokół został spisany poprawnie według moich słów i przeczytany przeze mnie.

H. Neuhaus (podpis)

Przesłuchiwał: Naczelnik 2 Wydziału 1 Działu 3 Zarządu NKWD ZSRR, starszy lejtnant Państwowej Służby Bezpieczeństwa – Oganiesyan

Temu protokołowi towarzyszy dopisek autorstwa Milicy Neuhaus.

¹⁷ Wiedząc, że Sylwia Aichinger – z racji nazwiska i pochodzenia jest “na celowniku” NKWD – Neuhaus przedstawia ją w korzystnym świetle.

“Ewidentnie widać, że słowa »antyradziecki«, »oszczerczy«, »nieradziecki« to ocena wypowiedzi Henryka Gustawowicza zrobiona przez śledczego prowadzącego przesłuchanie¹⁸. Słowa “zgniły inteligent”, Neuhaus cytuje W. I. Lenina.

Najwyraźniej w donosach mówiono, że Milica Siergiejewna i kuzynki Blumenfeld wyrażają poglądy antyradzieckie. Na szczęście żadna z nich nie została aresztowana. Podczas kolejnych przesłuchań śledczy dopytywali G.G. o Jego znajomych- obcokrajowców poza granicami ZSRR. H.G.¹⁹ opowiedział o swoich krewnych mieszkających za granicą i o znajomych mieszkających w ZSRR. Wśród jego krewnych i przyjaciół nie znaleziono szpiegów. H. G. podczas swojego aresztowania przez cały czas (8,5 miesiąca) przebywał w więzieniu na Łubiance. Około pół roku przebywał w celi jednoosobowej. Więźniów karmiono kleikiem ze śledziowych ogonów i kawałkiem chleba. Paczki dla H. G. nie były dozwolone. U H. G. zaczął się szkorbut, wypadły mu prawie wszystkie zęby. Na pierwszą paczkę pozwolono pół roku po aresztowaniu. M.W. Judina poinformowała o tym wszystkich znajomych, którzy byli w Moskwie i zebrano paczkę. Różne produkty przynieśli M. W. Judina, E. G. Gilels, J. I. Zak, S. T. Richter, T. A. Chludowa, E. A. Sofronicka, W. I. Prochorowa, N. A. Siewiercowa²⁰ i inni.

Śledczy kilkakrotnie przedłużali okres śledztwa, by ujawnić powiązania szpiegowskie. Śledczy próbowali wymusić na H. G. przyznanie się do działalności szpiegowskiej. Żeby H. G. podpisał przyznanie się do tego, sadzano go na wysokim taborecie, tak by nogi nie sięgały do podłogi i świecono w oczy jaskrawym światłem. Kiedy zamykał oczy, huczeli mu czymś nad głową. Jedna z krewnych zapytała go, jak to wszystko wytrzymał. H. G. odpowiedział »Wiedziałem, że jeśli podpiszę – to koniec.« H. G. nie podpisał żadnego kłamstwa.”

18 Nie zgadzam się z córką Neuhausa – przypuszczam, że parafrazował On wypowiedzi śledczych, by częściowo modyfikować ich zarzuty, a powtarzając całe frazy chciał sprawić wrażenie współpracy i pokory.

19 H. G. to skrót od imienia i odczestwa Neuhausa – Henryk Gustawowicz.

20 Wymienione osoby to *crème de la crème* rosyjskiej inteligencji (min. wybitni pianiści – w tym „ulubiona pianistka Stalina”, Maria Judina oraz występujący na jego polecenie dla żołnierzy frontowych, Emil Gilels oraz córka znakomitego kompozytora, Aleksandra Skriabina).

Protokół zakończenia śledztwa

1942 rok, dnia 22 maja, Ja starszy śledczy pionu śledczego 3 Zarządu NKWD ZSRR, Lejtnant G. B. Krukowski rozpatrzyłem materiały śledztwa nr 3463 w sprawie oskarżenia Neuhaus Henryka Gustawowicza o przestępstwo określone w Art. 58 pozycja 10 Kodeksu Karnego Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej ²¹

Uznawszy wstępne dochodzenie w sprawie za zakończone, a uzyskane informacje za wystarczające do przedstawienia sądowi, kierując się Art. 206 Kodeksu Karnego, powiadomiłem o tym oskarżonego, przedstawiłem do zapoznania się cały materiał w sprawie i zapytałem, czy oskarżony chciałby o cokolwiek uzupełnić wnioski. Oskarżony Neuhaus H. G. zapoznał się z materiałami śledztwa, oświadczył, że:

„Materiały sprawy zgromadzone na 59 stronach przeczytałem w całości. Potwierdzam swoje zeznania na temat antyradzieckich wypowiedzi, zaprzeczam jakimkolwiek powiązaniom antyradzieckim, a tym bardziej jakiegokolwiek działalności szpiegowskiej. Nie mam nic więcej do dodania do swoich zeznań.”

Podpis oskarżonego H. Neuhaus

Śledczy pionu śledczego 3 Zarządu NKWD ZSRR Krukowski

21 Artykuł 58 kodeksu karnego – artykuł, na podstawie którego aresztowano podejrzanych o działalność kontrrewolucyjną, wszedł w życie w 1927 r. i składał się z 14 obszernych przepisów. Każdy z nich oznaczony był numerem artykułu i znacznikiem numerycznym (odpowiednikiem paragrafów). Artykuł 58 był wielokrotnie modyfikowany – w szczególności punkt pierwszy, który w roku 1934 uzupełniono o listę precyzującą jego rozumienie. Artykuł 58 wprowadzał pojęcie „wroga ludu” – stawał się nim każdy, którego czyny można było przypisać do punktów od 2 do 13.

Art. 58 punkt 10 – to nie szpiegostwo, a „Propaganda lub agitacja zawierająca wezwanie do obalenia, podważenia lub osłabienia władzy radzieckiej.” Prawdopodobnie pod wpływem petycji do Stalina, w trakcie śledztwa zmieniono klasyfikację czynu, ponieważ szpiegostwa dotyczy Art. 58 punkt 6. Zarzutem szpiegostwa Neuhaus nie miał szans na przeżycie – stąd zmiana.

Akt oskarżenia 25 maja 1942 roku

Na podstawie informacji wywiadowczych, do których dotarło NKWD ZSRR o tym, że Neuhaus H. G. zajmuje się antyradziecką agitacją, wyraża zamiar oczekiwania na przybycie Niemców i z tego powodu odmawia ewakuacji z miasta Moskwy, Neuhaus 4.11.41 został aresztowany i pociągnięty do odpowiedzialności karnej.

W toku śledztwa w tej sprawie ustalono, że Neuhaus przez wiele lat prowadził antyradzieckie rozmowy na szereg kwestii polityki rządu radzieckiego i WPK (b).

Był wrogo nastawiony do faktu wyzwolenia zachodnich regionów Ukrainy i Białorusi, następnie do ustanowienia władzy radzieckiej w krajach bałtyckich, Neuhaus twierdził, że to ingerowanie ZSRR w wewnętrzne sprawy tych państw, a także oszczerczo interpretował politykę radzieckiego rządu w kwestii wojny radziecko-fińskiej.

Krytykując z pozycji antyradzieckich dekrety Rady Najwyższej ZSRR o wzmocnieniu dyscypliny pracy, ustanowieniu 8-godzinnego dnia pracy i 7-dniowego tygodnia pracy, ustaleniu czesnego, Neuhaus oczerniał radziecką demokrację, głosił tezy o naruszaniu wolności osobistej i ograniczonych możliwościach działalności twórczej w dziedzinie literatury, muzyki itp. w warunkach radzieckiej rzeczywistości.

W związku z wojną radziecko-niemiecką, Neuhaus wyrażał nastroje defetystyczne mówiąc o nieuchronności klęski Związku Radzieckiego i odmówił podpisania się pod artykułem grupy pracowników nauki i sztuki, opublikowanym w moskiewskiej prasie o tytule „Nie poddamy Moskwy”. Neuhaus zaprzecza, że zamierzał pozostać w Moskwie w oczekiwaniu na wkroczenie Niemców i swoją odmowę ewakuacji tłumaczy okolicznościami rodzinnymi.

Na tej podstawie jest oskarżony o popełnienie przestępstw z Art. 58 punkt 10 część 2 kodeksu karnego RFSRR²².

Częściowo przyznał się. Obciążają go materiały agenturalne.

²² Rosyjska Federacyjna Socjalistyczna Republika Radziecka

Biorąc pod uwagę, że śledztwo w tej sprawie zostało zakończone, a prowadzone było na podstawie Artykułu 208 kodeksu postępowania karnego na polecenie NKWD ZSRR N001613 od dnia 20.09.1941 roku

uważam, że

Sprawę dotyczącą zarzutów H. G. Neuhausa należy skierować do rozpatrzenia przez Nadzwyczajne Zgromadzenie NKWD ZSRR, ustalając dla niego karę – 5 lat zsyłki.

Akt oskarżenia sporządzono w Moskwie, 23 maja 1942 roku.

Śledczy Wydziału Śledczego 3 Zarządu NKWD ZSRR lejtnant Państwowej Służby Bezpieczeństwa Krukowski

Naczelnik Wydziału Śledczego 3 Zarządu NKWD ZSRR lejtnant Państwowej Służby Bezpieczeństwa Rublew

„Wyrażający zgodę” Naczelnik Pionu Śledczego 3 Zarządu NKWD ZSRR major Państwowej Służby Bezpieczeństwa Esaulow

W sprawie nie ma dowodów rzeczowych. Krukowski

Wyciąg z protokołu nr 53-M Nadzwyczajnego Zgromadzenia NKWD ZSRR z dnia 4 lipca 1942 r.

Neuhausa H. G. za wypowiedzi antyradzieckie wydalić z Moskwy na okres pięciu lat, licząc od 4.11.41 z zakazem zamieszkania na obszarach o ograniczonym dostępie. Zwolnić z aresztu.

Dopisek Milicy Neuhaus –

„H. G. został zwolniony z więzienia 19 lipca 1942 r. Trzy tygodnie później H. G. został wysłany na wygnanie do Obwodu Swierdłowskiego. Dzięki staraniom uczniów E.G. Gilelsa, B.S. Marantz, S.S. Bendyckiego i dyrektora Konserwatorium Kijowskiego A.M. Lufera, H. G. mógł pozostać w Swierdłowsku. Jesienią 1944 roku H. G. przyjechał do Moskwy, jako członek jury przeglądu młodych muzyków. Grupa działaczy kultury napisała petycję, by H. G. mógł pozostać w Moskwie.”

Do Przewodniczącego Prezydium Rady Najwyższej ZSRR Towarzysza M. I. Kalinina

Zwracamy się z prośbą o przywrócenie prawa zamieszkania w Moskwie Henrykowi Gustawowiczowi Neuhausowi, jednemu z najwybitniejszych muzyków naszych czasów.

Pomimo swojego nierosyjskiego nazwiska H. G. Neuhaus jest bez wątpienia rosyjskim, radzieckim artystą posługującym się radzieckim stylem pracy twórczej, wybitnym przedstawicielem i propagatorem właśnie rosyjskiej radzieckiej kultury - jednym z najlepszych wykonawców rosyjskich i radzieckich kompozytorów. W Moskwie znajduje się rodzina, mieszkanie i instrument Neuhausów. W Moskwie także - w sanatorium dla chorych na gruźlicę - przebywa jego syn w bardzo ciężkim stanie.

Sam H. G. Neuhaus drugi rok jest w Swierdłowsku w trudnych warunkach moralnych i życiowych, bez rodziny, instrumentu i swojej klasy w Konserwatorium Moskiewskim, z której wyszło wielu zwycięzców wszechzwiązkowych i międzynarodowych konkursów, wielkich artystów, pedagogów i innych osobowości muzycznych.

H. G. Neuhaus znajduje się w bardzo ciężkim stanie psychicznym również z powodu niemożności odwiedzenia swojego chorego syna. Wszystko to niewątpliwie grozi obniżeniem jego ogromnej wartości, jako jednej z ważniejszych osobowości muzycznych.

Mamy nadzieję na powodzenie naszej petycji, ponieważ powrót do Moskwy H. G. Neuhausów jest w interesie naszej rosyjskiej radzieckiej sztuki²³.

Ludowy Artysta ZSRR, laureat Nagrody Stalinowskiej I. Moskwin²⁴

23 Dobór nazwisk wydaje się dobrze przemyślany przez twórców petycji. Kalinin mógł spojrzeć na nią przychylniejszym okiem, ponieważ podpisały ją osoby "niebudzące" wątpliwości, odznaczone Nagrodami Stalinowskimi, związane z ruchem rewolucyjnym lub tymi sztukami, które lubił Stalin. Dodajmy, że w tym czasie żona Kalinina przebywała w łagrze, do którego wysłał ją Stalin.

Ludowy Artysta ZSRR, laureat Nagrody Stalinowskiej Wasilij Kaczałow²⁵

Laureat Nagród Stalinowskich S. Michałkow²⁶

Laureat Nagród Stalinowskich, Zasłużony Działacz Sztuk D. Szostakowicz²⁷

Ludowy Artysta RFSRR wielokrotnie odznaczany profesor K. Igumnow²⁸

Aleksiej Tołstoj akademik²⁹

M. Neczkina³⁰

Dopisek Milicy Neuhaus

„Osobną petycję napisał dyrektor Konserwatorium Moskiewskiego, kompozytor W. J. Szebalin. Dzięki tym petycjom H. G. pozwolono pozostać w Moskwie.

Spostrzeżenie. W gazetach *Prawda*, *Izwestija*, *Krasnaja Zwiezda*, *Moskowskij bolszewik* (wcześniej tak nazywała się *Moskowskaja Prawda*), *Wieczernaja Moskwa* z października i listopada 1941 r. nie znaleziono artykułu *Nie oddamy Moskwy*.”

24 Iwan Michajłowicz Moskwin – aktor, słynny recytator

25 Wasilij Iwanowicz Kaczałow - czołowy rosyjski aktor teatralny z trupy Stanisławskiego

26 Siergiej Władymirowicz Michałkow- autor książek i wierszy dla dzieci, twórca tekstu hymnu ZSRR

27 Dymitr Dymitrowicz Szostakowicz - kompozytor

28 Konstantin Nikołajewicz Igumnow- pianista, wybitny pedagog fortepianu

29 Aleksiej Nikołajewicz Tołstoj - pisarz, propagandzista komunistyczny, idealizujący Stalina jako następcę Piotra Wielkiego

30 Milica Wasiliewna Neczkina, znakomita historyczka specjalizująca się w dziejach ruchów rewolucyjnych XIX wieku.

Publikacji towarzyszy opracowany prawdopodobnie przez Milicę Neuhaus³¹ indeks osób.

Indeks osób³²:

- Aichinger Sylwia Fiodorowna (1906-1987) urodzona w Zurichu (Szwajcaria), przyjechała do ZSRR na początku lat 30-tych, altowiolistka³³, trzecia żona H. G. Neuhaus.
- Aleksandrow Anatolij Nikołajewicz (1888-1982) – kompozytor, profesor Konserwatorium Moskiewskiego, Ludowy Artysta ZSRR, Nagroda Stalinowska w 1951 roku
- Asmus Walentyn Ferdynandowicz (1894-1975) – filozof, logik, profesor Uniwersytetu Moskiewskiego, Nagroda Stalinowska w 1943 roku
- Bendycki Siemion Sołomonowicz (1908-1993) – pianista, uczeń H. G. Neuhaus, profesor Konserwatorium Saratowskiego
- Blumenfeld Feliks Michajłowicz (1863-1931) – kompozytor, dyrygent, pianista, profesor Konserwatorium Moskiewskiego, Zasłużony Działacz Sztuk RFSRR, wuj H. G. Neuhaus³⁴
- Wiedernikow Anatolij Iwanowicz (1920 – 1993) – urodzony w Harbinie (Mandżuria), przyjechał do ZSRR w roku 1936, pianista, uczeń H. G. Neuhaus, profesor Konserwatorium Moskiewskiego
- Gabryczewski Aleksander Georgijewicz (1891-1968) – historyk sztuki, członek-korespondent Akademii Architektury ZSRR, profesor Uniwersytetu Moskiewskiego³⁵

31 *Z małymi wyjątkami brak w nim informacji o śmierci osób, które zmarły po niej. Co interesujące, oprócz wykonywanego zawodu i formy relacji z Neuhausem, w indeksie zaznaczona jest pozycja i znaczenie danej osoby w państwie czasu stalinizmu np. otrzymane Nagrody Stalinowskie i tytuły honorowe. To de facto informacja, jak wiele wymienione osoby ryzykowały stając po stronie aresztowanego za szpiegostwo profesora, czyli pisząc i podpisując petycje w sprawie Jego uwolnienia.*

32 *Zachowany został porządek alfabetyczny oryginału, czyli alfabetu rosyjskiego.*

33 *Inne źródła podają informację, że była skrzypaczką. Milica Neuhaus zapewne nie myli się, co do zawodu macochy i była ona altowiolistką.*

34 *To brat Jego matki, Olgi Blumenfeld - oboje byli zaś dziećmi Marii Szymanowskiej.*

35 *Był bliskim przyjacielem H. Neuhaus, obu aresztowano go tego samego dnia.*

- Gilels Emil Grigoriewicz (1916-1985) – pianista, uczeń H. G. Neuhausa, Ludowy Artysta ZSRR, Nagroda Stalinowska w 1946 roku, Nagroda Leninowska w 1962 roku, Bohater Pracy Socjalistycznej
- Gornostajewa Wiera Wasiliewna (ur. w roku 1929³⁶) – pianistka, uczennica H. G. Neuhausa, profesorka Konserwatorium Moskiewskiego
- Gutman Teodor Dawidowicz (1905-1995) – pianista, uczeń H. G. Neuhausa, profesor Instytutu Muzycznego im. Gniesinych³⁷
- Zak Jakow Izrailewicz (1913-1976) - pianista, uczeń H. G. Neuhausa, profesor Konserwatorium Moskiewskiego, Ludowy Artysta ZSRR
- Iwanow Wsiewołod Wiaczesławowicz (1895-1963) - pisarz
- Igumnow Konstantin Nikołajewicz (1873-1948) – pianista, profesor Konserwatorium Moskiewskiego, Ludowy Artysta ZSRR, Nagroda Stalinowska w 1946 roku
- Kaczałow Wasilij Iwanowicz (1875-1948) – aktor Moskiewskiego Akademickiego Teatru Artystycznego³⁸, Ludowy Artysta ZSRR, Nagroda Stalinowska w 1943 roku
- Krajniew Władymir Wsiewołodowicz (ur. w 1944 roku³⁹) – pianista, uczeń H. G. Neuhausa i S. H⁴⁰, profesor Konserwatorium Hannowerskiego⁴¹ (Niemcy)
- Lufer Abram Michajłowicz (1905-1948) – pianista, profesor, od 1934 roku dyrektor Konserwatorium Kijowskiego
- Liubimow Aleksiej Borysowicz (ur. w 1944 roku) – pianista, uczeń H. G. Neuhausa i L. N. Naumowa

36 *Zmarła w roku 2015.*

37 *Obecna nazwa to Rosyjska Akademia Muzyki im. Gniesinych.*

38 *Powszechnie używaną nazwą tego teatru jest skrót MChAT.*

39 *Zmarł w roku 2011.*

40 *S. H. to Stanisław Henrykowicz Neuhaus, czyli syn Henryka zwany Stasikiem – pianista i asystent swojego ojca w Konserwatorium Moskiewskim.*

41 *Właściwą nazwą jest Hochschule für Musik, Theater und Medien Hannover.*

- Malinin Jewgienij Wasiliewicz (ur. w 1930 roku⁴²) – pianista, uczeń H. G. Neuhausa, Ludowy Artysta ZSRR, profesor Konserwatorium Kasselskiego⁴³ (Niemcy)
- Marantz Berta Sołomonowna (1907-1998) – pianistka, uczennica H. G. Neuhausa, profesorka Konserwatorium Gorkowskiego⁴⁴, Berta Marantz była pierwszą żoną wymienionego wcześniej, Siemiona Bendyckiego
- Michałkow Siergiej Władymirowicz (ur. w 1913 roku⁴⁵) – bajkopisarz, Nagroda Stalinowska w latach 1941, 1942, 1950, Nagroda Leninowska w 1970 roku, Bohater Pracy Socjalistycznej
- Mogilewski Jewgienij Gedeonowicz (ur. w roku 1945) - pianista, uczeń H. G. Neuhausa i J. I. Zaka, profesor Konserwatorium Brukselskiego⁴⁶ (Belgia)
- Moskwin Iwan Michajłowicz (1874-1946) - aktor Moskiewskiego Akademickiego Teatru Artystycznego, Ludowy Artysta ZSRR, Nagroda Stalinowska w latach 1943, 1946
- Nasedkin Aleksiej Arkadiewicz (ur. w roku 1942⁴⁷) - pianista, uczeń H. G. Neuhausa, profesor Konserwatorium Moskiewskiego
- Naumow Lew Mikołajewicz (ur. w roku 1925⁴⁸) - pianista, uczeń H. G. Neuhausa⁴⁹, profesor Konserwatorium Moskiewskiego, Zasłużony Działacz Sztuk RFSRR
- Neuhaus Adrian Henrykowicz (1925-1945) – syn H. G. Neuhausa zmarł na gruźlicę⁵⁰

42 *Zmarł w roku 2001.*

43 *Właściwą nazwą jest Musikakademie der Stadt Kassel.*

44 *Nazwa obowiązywała do roku 1990, obecnie to Niżnonowogrodzkie Państwowe Konserwatorium im. Glinki.*

45 *Zmarł w roku 2009.*

46 *Właściwą nazwą jest Conservatoire Royal de Bruxelles.*

47 *Zmarł w roku 2014.*

48 *Zmarł w roku 2005.*

49 *Był asystentem Neuhausa, a po Jego śmierci – następcą. Odznaczono go także tytułem Zasłużony Artysta RFSRR.*

50 *Adik od dziecka chorował na gruźlicę kości, zmarł w kwietniu 1945 r. mimo amputacji zajętej gruźlicą nogi.*

- Neuhaus Milica Siergiejewna (1890-1962) – druga żona H. G. Neuhaus⁵¹
- Neuhaus Stanisław Henrykowicz (1927-1980) – syn i uczeń H. G. Neuhaus, pianista, profesor Konserwatorium Moskiewskiego⁵²
- Neczkina Milica Wasiliewna (1901-1985) – historyk, akademik Akademii Nauk ZSRR, Nagroda Stalinowska w roku 1948
- Pasternak Borys Leonidowicz (1890-1960) – poeta, laureat Nagrody Nobla w roku 1958
- Pasternak Zinajda Mikołajewna⁵³ (1897-1966) – muzyk, uczennica H. G. Neuhaus, pierwsza żona H. G. Neuhaus, druga żona B. L. Pasternaka
- Pogodin Mikołaj Fiodorowicz (1900-1962) – pisarz, dramaturg, Nagrody Stalinowskie w latach 1941, 1951, Nagroda Leninowska w roku 1959
- Prokofiew Siergiej Siergiejewicz (1891-1953) – kompozytor, dyrygent, pianista, profesor Konserwatorium Moskiewskiego, Ludowy Artysta RFSRR, Nagrody Stalinowskie w latach 1943, 1946 (trzykrotna), 1947, 1951
- Prokofiewa Lina Iwanowna (1897-1990) – śpiewaczka występująca pod pseudonimem Lina Lubera, pierwsza żona S. S. Prokofiewa, Hiszpanka
- Prochorowa Wiera Iwanowna (ur. w roku 1918⁵⁴) – bratanica M. S. Neuhaus, wykładowczyni Moskiewskiego Instytutu Języków Obcych
- Richter Światosław Teofilowicz (1915-1997) – pianista, uczeń H. G. Neuhaus, Ludowy Artysta ZSRR, Nagroda Stalinowska w roku 1950, Nagroda Leninowska w 1961, Bohater Pracy Socjalistycznej
- Sachnowski Wasilij Grigoriewicz (1886-1945) – wiodący reżyser Moskiewskiego Akademickiego Teatru Artystycznego im. Maksyma Gorkiego, Ludowy Artysta RFSRR, dyrektor artystyczny Moskiewskiej Szkoły Teatralnej MChAT-u

51 *Przed ślubem z Neuhausem nosiła nazwisko Sokołowa-Borodkina, była wnuczką Iwana Jakowlewicza Prochorowa, dawnego właściciela słynnych zakładów włókienniczych – Triochornej Manufaktury.*

52 *Był także asystentem swojego ojca.*

53 *Panieńskie nazwisko żony Neuhaus to Eremiejewa, była pianistką.*

54 *Zmarła w roku 2013, była anglistką i siostrzenicą żony Neuhaus, Milicy.*

- Siewiercowa Natalia Aleksiejewna (1901-1970) – artystka⁵⁵, żona A. G. Gabryczewskiego
- Sofronicka Elena Aleksandrowna (1900-1992) – pianistka, pedagog fortepianu, żona pianisty W. W. Sofronickiego, córka kompozytora A. N. Skriabina
- Tamarkina Róża Władimirowna (1920-1950) - pianistka
- Tołstoj Aleksiej Mikołajewicz (1883-1945) – pisarz, Nagrody Stalinowskie w latach 1941, 1943, 1946 (pośmiertna)
- Fedin Konstantin Aleksandrowicz (1882-1977) – pisarz, Nagroda Stalinowska w roku 1949, Bohater Pracy Socjalistycznej
- Feinberg Samuel Ewgieniewicz (1890-1962) – pianista, profesor Konserwatorium Moskiewskiego, Zasłużony Działacz Sztuk RFSRR, Nagroda Stalinowska w roku 1946
- Fromgold Jegor Jegorowicz (1881-1942) – profesor, terapeuta, kierownik Kliniki Chorób Wewnętrznych
- Chludowa Tatiana Aleksiejewna (1915-1957) – pianistka, uczennica i asystentka H. G. Neuhausa
- Szebalin Wisarion Jakowlewicz (1902-1963) – kompozytor, profesor, od 1942 do 1948 dyrektor Konserwatorium Moskiewskiego, Ludowy Artysta RFSRR, Nagrody stalinowskie w latach 1943, 1947
- Szostakowicz Dymitr Dymitrowicz (1906-1975) – kompozytor, pianista, Ludowy Artysta ZSRR, Nagrody Stalinowskie w latach 1941, 1942, 1946, 1950, 1952, Nagroda Leninowska w 1958
- Judina Maria Wieniaminowna (1899-1970) – pianistka, profesor Muzycznego Instytutu im. Gniesinych⁵⁶

55 *Była malarką i poetką.*

56 *Wykładała również w konserwatorium w Tbilisi i Konserwatorium Moskiewskim*

Biogram Henryka Neuhausa

Henryk Neuhaus uznawany jest za najwybitniejszego pedagoga fortepianu wszech czasów. Historia Europy i Jego rodziny spowodowała, że może być z Niego dumnych wiele narodów – rosyjski, niemiecki, polski, żydowski, austriacki i ukraiński.

Henryk Neuhaus przychodzi na świat 12 kwietnia 1888 roku w Elizawetgradzie. Wówczas miasto należy do Imperium Rosyjskiego, obecnie zaś do Ukrainy. Matką Henryka jest Olga z domu Blumenfeld – siostra wybitnego pianisty Felixa Blumenfelda, córka Michała Blumenfelda (Austriaka pochodzenia żydowskiego) i Marii z Szymanowskich. Kompozytor Karol Szymanowski jest ciotecznym bratem i przyjacielem Henryka. Dzięki matce w rodzinnym domu Henryka Neuhausa mówi się po polsku. Ojciec, Gustaw jest Niemcem o korzeniach tkwiących w Niderlandach – jego rodzina zajmuje się w niemieckim Kalkar rzemieślniczą produkcją pianin.

Rodzice Henryka są nauczycielami fortepianu i założycielami cenionej w regionie szkoły muzycznej – uczą się tu m.in. Karol Szymanowski, Artur Taube i Jarosław Iwaszkiewicz. Talent chłopca ujawnia się bardzo wcześnie, jednak na wczesnym etapie kształcenia możemy uznać go za samouka. Rodzice są nie tylko zapracowani i od rana do wieczora dają lekcje innym uczniom, ale słuchający ich – chcąc nie chcąc – Henryk, nie znosi sposobu w jaki uczą."

Absolutnie nieakceptowalne jest dla Niego skupianie się wyłącznie na fizycznych aspektach gry, dlatego po latach sam kładzie ogromny nacisk na intelektualny, estetyczny i artystyczny rozwój swoich uczniów. We wspomnieniach pisze: „Kiedy miałem około ośmiu lub dziewięciu lat zacząłem najpierw trochę, a potem coraz bardziej i bardziej entuzjastycznie improwizować na fortepianie. Czasami (było to trochę później) dochodziło do kompletnej obsesji: zanim zdążyłem się obudzić, słyszałem już we mnie muzykę, swoją własną, i to prawie przez cały dzień”.

W wieku 12 lat pierwszy raz występuje publicznie w swoim rodzinnym mieście. Jego rozwój muzyczny pod wieloma względami przebiega spontanicznie, a największy wpływ mają na niego Felix Blumenfeld, Karol Szymanowski i Aleksander Michałowski – wybitny pedagog, który udziela mu kilku lekcji podczas Jego pobytu u rodziny w Warszawie.

W 1904 roku, odwiedzając rodzinę w Niemczech, jedzie do Bayreuth na festiwal wagnerowski. Jest zachwycony. „W końcu byliśmy dziećmi z odległej prowincji, które niemal od razu trafiły do światowego centrum najwspanialszej muzyki w wykonaniu niesamowitych dyrygentów, orkiestr i śpiewaków!” W 1905 roku już sam koncertuje w Niemczech, otrzymując znakomite recenzje. Po czym, idąc za radą wuja Felixa Blumenfelda, podejmuje w Berlinie studia u Leopolda Godowskiego, uznawanego za największego wirtuoza fortepianu swoich czasów.

Po krótkiej nauce – bierze u Godowskiego zaledwie 10 lekcji – wyjeżdża na dwa lata do Florencji. Chętnie chłonie wszystko, co może mu dać kultura Europy. Uważa ten okres za najbardziej udany w swoim życiu osobistym i artystycznym. Rodzice nalegają jednak na powrót. Opłaca go depresją.

Ponownie trafia na studia do Berlina. Tym razem do Heinricha Bartha – człowieka, którego poglądy na muzykę i sztukę fortepianową całkowicie nie odpowiadają Henrykowi. Jest to kolejny powód do przerwania nauki.

W roku 1912 rozpoczyna studia pod kierunkiem Godowskiego – tym razem nie w Berlinie, a na kursach w Wiedeńskiej Akademii Muzycznej. Kończy je z wyróżnieniem w roku 1914 i przez całe życie wspomina swojego nauczyciela z wielkim ciepłem, opisując go jako „jednego z wielkich pianistów-wirtuozów epoki post-Rubinsteina”.

Wybuch I wojny światowej przeraża Neuhaus. „W przypadku mobilizacji musiałem jechać jako zwykły szeregowiec. Połączenie mojego nazwiska z dyplomem Akademii Wiedeńskiej nie wróżyło dobrze. Wtedy na naradzie rodzinnej zdecydowaliśmy, że potrzebuję dyplomu z konserwatorium rosyjskiego. Po różnych perypetiach pojechałem do Piotrogradu, wiosną 1915 roku zdałem wszystkie egzaminy w konserwatorium i otrzymałem dyplom”. Felix Blumenfeld pomaga mu znaleźć bezpieczną, państwową posadę daleko od linii frontu – pracę w tworzonym właśnie konserwatorium w Tyflisie (obecnie Tbilisi). Rozpoczyna ją jesienią 1916 roku, ale po zakończeniu wojny i rewolucji wraca do Elizawetgradu. Tam, wraz z Szymanowskim i Deszewowem, zakłada towarzystwo nauki i sztuki.

W roku 1918 poślubia pianistkę, której dawał lekcje – Zinaidę Eremejewą. Zinaida przyjaźni się z Vladimirem Horowiczem – który był uczniem Jego wuja, Feliksa Blumenfelda – i grywa z nim na cztery ręce. W roku 1919 Neuhaus dostaje posadę profesora w Konserwatorium Kijowskim. Mimo obciążenia pracą dydaktyczną, dużo koncertuje. W roku 1922 wraz z Blumenfeldem – na prośbę, mającego pojęcie o kulturze, komisarza ludowego Łunaczarskiego – zostają przeniesieni do Konserwatorium Moskiewskiego. Na świat przychodzą synowie Neuhaus – w 1925 roku Adrian (zwany „Adikiem”), a w 1927 Stanisław (zwany „Stasikiem”).

Lata dwudzieste to także początek wielkiej przyjaźni z Borysem Pasternakiem, wybitnym poetą i pisarzem. Opiera się ona na intelektualnej przygodzie, wzajemnym zachwycie nad twórczością i głęboko ludzkiej relacji. Wspólne wakacje w podkijowskim Irpeniu stają się wyzwaniem dla tej przyjaźni – Borys Pasternak zakochuje się w żonie Henryka. Ona kocha ich obu. Wybiera Borysa. Henryk wiąże się ze swoją dawną przyjaciółką z Elizawetgradu, Milicą Sokołową-Borodkiną (wnuczką dawnego właściciela słynnych zakładów włókienniczych – Triochgornej Manufaktury – Iwana Prochorowa), spotkaną ponownie po latach w Moskwie. Ich córka, także Milica, urodzi się w roku 1929 – jeszcze przed rozwodem Henryka z Zinaidą. Przyjaźń jednak trwa nadal, tym razem jako przyjaźń dwóch rodzin. Borys Pasternak okazuje się dobrym ojcem adopcyjnym dla synów Henryka, a nowa rodzina Neuhaus jest częstym gościem w jego domu w Pieriediełkinie.

Kolejne wyzwanie przychodzi w roku 1933 – Henryk zapada na dyfteryt i ociera się o śmierć. Choroba powoduje kilkumiesięczny paraliż całego ciała, a lekarze nie dają mu dużych szans na powrót do zdrowia. Jak zawsze jest wytrwały i pracowity – krok po kroku odzyskuje sprawność, ale dwa palce prawej ręki (serdeczny i mały, czyli pianistyczne 4 i 5) pozostaną bezwładne już do

końca życia. Jest w stanie grać, ale sprawia mu to ogromną trudność. Maskuje kalectwo, lecz musi zmienić życiowe plany – nie będzie już koncertującym pianistą wykładającym fortepian, a pedagogiem fortepianu sporadycznie wychodzącym na scenę. Na zawsze porzuci instrument – nie tylko publicznie, ale także w domu – dopiero w roku 1958. Od 1934 do 1937 pełni funkcję dyrektora Konserwatorium Moskiewskiego. Jest to dla Niego bardzo obciążające – zwłaszcza, że ma wówczas 25 uczniów. W 1937 roku rezygnuje ze stanowiska i z radością wyjeżdża do Soczi na leczenie. Tutaj zaprzyjaźnia się ze skrzypaczką, Sylwią Aichinger. Ta mieszkająca na stałe w ZSRR Szwajcarka w przyszłości zostanie Jego trzecią żoną.

W Moskwie zaczyna się początek legendy Neuhaus-pedagoga. Urok osobisty, inteligencja, wrażliwość, nienaganny gust i rzadka wiedza przyciągają do niego uczniów. Ponieważ pozwala wszystkim chętnym słuchać prowadzonych przez siebie lekcji, w Jego klasie numer 29 Konserwatorium Moskiewskiego są zawsze tłumy. Jego studenci, ale też studenci innych wykładowców, ich asystenci, nauczyciele fortepianu i muzycy z Moskwy oraz innych miast, gdy zabraknie krzesel siedzą na ławkach, parapetach, a nawet rozłożonych na ziemi płaszcach. Publiczność jest żywiołem Neuhaus – rozkwita przy niej. Nie są to też zwykłe zajęcia, lecz swego rodzaju performance – w jednej chwili gra mówiąc o technice i dźwięku, by za moment przybliżyć tło historyczne i płynnie przejść do rozważań filozoficznych, poezji... Jest erudytą, ceni poezję (zwłaszcza Rilkego) i malarstwo, interesuje się astronomią i teorią względności, kocha szachy, mówi płynnie po polsku, niemiecku, francusku, rosyjsku i włosku. Choć słynie z sarkazmu, z natury jest romantykiem – kocha Schumanna, Chopina i Schuberta.

To wtedy do Jego klasy przychodzi na przesłuchanie Światosław Richter – genialny samouk z Odessy, który zostaje Jego ukochanym uczniem, domownikiem traktowanym jak syn, a niebawem także przyjacielem i jednym z najwspanialszych pianistów XX wieku.

W roku 1937 Neuhaus po raz pierwszy zostaje jurorem warszawskiego Międzynarodowego Konkursu Pianistycznego im. Fryderyka Chopina. Ze względów politycznych władze ZSRR pozwolą mu na to ponownie dopiero na 4 lata przed śmiercią. W 1937 z Warszawy jako zdobywca I Nagrody wraca Jego student, Jakow Zak – a Rosa Tamarkina, uczennica Aleksandra Goldenweisera, często goszcząca w klasie 29 – jest laureatką II Nagrody. Rok później, z brukselskiego Międzynarodowego Konkursu Muzycznego Królowej Elżbiety Belgijskiej, przyjeżdża jako zwycięzca Jego kolejny student – Emil Gilels. Moskwa wita Gilelsa, Jakowa Fliera (zdobywcę III Nagrody) i ich pedagogów jak bohaterów narodowych.

Niebawem wybuchła II wojna światowa. Kiedy władze zarządzają ewakuację, Adik (borykający się od lat z gruźlicą kości) trafia do sanatorium w Niżnym Ufaleju na Uralu, a Stasik z matką do Czystopola. Jednak Milica odmawia wyjazdu z Moskwy, ponieważ jej chora matka nie przeżyłaby podróży. Zwlekają zatem z ewakuacją, przez co Neuhaus zostaje uznany za niemieckiego szpiega. Aresztowany 4 listopada 1941 roku, spędza osiem miesięcy w więzieniu, gdzie głoduje i traci prawie wszystkie zęby. Dzięki ryzykownemu wstawiennictwu Gilelsa u Stalina, w 1942 roku Neuhaus zostaje wypuszczony i umieszczony w pociągu jadącym za Ural.

Jednak zamiast trafić do wyrębu drzew, w Swierdłowsku kierują go do pracy wykładowcy fortepianu w tamtejszym konserwatorium. Ze zsyłki wraca w 1944 roku dzięki petycji adresowanej do Kalinina, podpisanej przez wielkich artystów (m.in. Szostakowicza). „Wspaniały pianista, doskonały nauczyciel ... jasna karta radzieckiej kultury muzycznej”. Między innymi te słowa zwracają mu wolność. Przyjeżdża do Moskwy i rozpoczyna pracę w Konserwatorium oraz Instytucie Gniesinych. Wojna dobiega końca, ale rodzina przeżywa kolejny dramat – pod koniec kwietnia 1945, mimo amputacji zajętej gruźlicą nogi, umiera Adik.

Jako były więzień, którego pierwsza żona związała się z pisarzem będącym „solą w oku” władzy (późniejszym laureatem Nagrody Nobla w dziedzinie literatury), Henryk Neuhaus nie jest – co oczywiste – pupilem reżimu. Jednak w 1949 roku władze Związku Radzieckiego decydują się na wyjątkowo perfidny krok. Syn Neuhaus, Stanisław („Stasik”) – student swego ojca wychowany w domu Pasternaka – jest znakomitym pianistą, który z pierwszą lokatą przechodzi krajowe eliminacje do warszawskiego konkursu chopinowskiego. Powszechnie uważany jest za najlepszego radzieckiego pianistę jadącego na ten konkurs. Dostaje paszport i zgodę na wyjazd, jednak służby wyprowadzają go ze stojącego już na płycie lotniska samolotu lecącego do Warszawy...

W roku 1958 Henryk Neuhaus pisze wydaną rok później książkę pod tytułem „Sztuka pianistyczna. Notatki pedagoga” – pozycję wręcz obowiązkową dla wszystkich zainteresowanych muzyką fortepianową. Jej polskie wydanie ukazuje się w roku 1970 dzięki przekładowi Artura Taube, pianisty spokrewnionego z rodziną Szymanowskich, Blumenfeldów i Neuhausów.

W okresie powojennym Henryk dwukrotnie przyjeżdża do Polski – w roku 1960, jako juror konkursu chopinowskiego i w 1962, z okazji 25-rocznicy śmierci Karola Szymanowskiego. W tym roku także umiera Jego druga żona i poślubia on wspomnianą już przyjaciółkę, Sylwię Aichinger. Sam umiera dwa lata później, 10 października 1964 roku. Jest pochowany na Cmentarzu Nowodziewiczym w Moskwie. Spoczywa razem z synem Stanisławem, zmarłym w roku 1980.

Jak sam mówił: “Nie lubię pedagogiki, ale lubię muzykę i lubię uczniów”. A byli nimi m.in. Światosław Richter (Sviatoslav Richter), Emil Gilels, Jakow Zak (Yakov Zak), Lew Naumow (Lev Naumov), Jewgienij Malinin (Yevgeny Malinin), Stanisław Neuhaus (Stanislav Neuhaus), Anatolij Wiedernikow (Anatoly Vedernikov), Margarita Fiodorowa (Margarita Fyodorova), Aleksander Słobodjanik (Alexander Slobodyanik), Igor Żukow (Igor Zhukov), Eliso Wirsaladze (Eliso Virsaladze), Władimir Krajniew (Vladimir Krainev), Jewgienij Mogilewski (Evgeny Mogilevsky), Radu Lupu, Wiera Gornostajewa (Vera Gornostayeva), Borys Pietruszanski (Boris Petrushansky), Aleksiej Lubimow (Alexei Lubimov), Tadeusz Kerner i Irena Sijałowa-Vogel.

Właścicielem praw autorskich do treści zawartych w niniejszym materiale jest
Fundacja Sztuki Pianistycznej imienia Henryka Neuhaus

kontakt
neuhaus.kontakt@gmail.com

www.neuhaus.org.pl